

AZİZ GEORGE VE HIZIR ÖZDEŞLİĞİNİN KÖKENİ, SÜREKLİLİĞİ VE OSMANLI BELGELERİNDEKİ İZLERİ*

The Origin, Continuity of The Identity of St. George And Khidr and Their Traces in Ottoman Documents

Arş. Gör. Fatma Elif TAYGUR**

ÖZ

Anadolu Orta Çağ dönemi akınlar ve savaşlar kadar, Osmanlı'ya değin uzanan dini ve kültürel etkileşimlere de tanıklık etmiştir. Anadolu'yu yurt edinen ilk beyliklerden olan Danişmentliler, Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri-Kapadokya bölgesine yerleştiklerinde Türk-İslam inancına ait ritüel ve sembollerle, Hristiyanlığa ait olanlar arasında ilk benzerlikler kurulmaya başlanmıştır. Bu benzerlikler arasında dikkat çekici olanlardan biri Hızır ile Aziz George arasında kurulandır. Hızır, adını Arapça yeşillik anlamına gelen hıdr/hadr kökünden almıştır çünkü bastığı yerlerin yeşillendiği ve çiçeklendiğine inanılır. Bu inanış sebebiyle Hızır bahar/yazla özdeşleşmiştir. Hızır'ın diğer özelliği Türk destanlarında da karşılaşılan "yardım eden kişi" olmasıdır. Erken Türk-İslam dönemindeki bu destanların içeriğine bakıldığında Hızır kurtarıcı bir kahraman olarak farklı isimlerle anılır. Bu inanışlara göre Hızır hem baharı getiren kişi hem de kahramandır. Kahramanlık ve bahar temaları Anadolu asker azizler Aziz George ve Aziz Theodore'da da ortaktır. Aziz Theodore Amasyalı, Aziz George ise Kapadokyalıdır ve ikisinin de at üstünde mızrakla ejder öldürdükleri tasvirleri başta Kapadokya kiliseleri olmak üzere Anadolu'nun farklı bölgelerinde görülür. Bu tasvirler kahramanlık temasını öncelese de baharla da ilişkili olduğu düşünülmektedir. Aziz George'a adanmış kiliseler ve Hızır makamları karşılaştırıldığında, bölgelerin yakınlıkları dikkat çekicidir. İki ayrı inanışın kutsal figürleri ve onlara adanmış bölgelerin benzerliği üzerinden kurulabilecek olan Aziz George ve Hızır'ın farklı dinlerde aynı temsile sahip olmaları, seyahatnamelerde, yerli halkın yaşayışında ve hatta Osmanlı belgelerinde kendine yer bulmuştur. Bu kapsamda Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde önemli rol oynadığı bilinen "kolonizatör Türk dervişlerinin" ve Ortodoks Müslümanlıktan uzak tarikatların, başta Alevi-Bektaşî kültürü olmak üzere etkilerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Hızır ile ilgili Alevi inanışlarına bakıldığında, Alevilerin Hızır günlerinin kışın en sert geçen ocak-şubat aylarına tekabül etmesi ve Hızır'ın 21 Mart'ta dünyaya gelip asasını vurarak doğayı uyandırması anlatısı, Ergenekon Destanı'ndaki demir dağın eritip kurtuldukları gün olan Nevruz'la paralellik gösterir. Aziz George ve Aziz Theodore tasvirlerinden yola çıkılarak ejder öldürme temasının kahramanlık hikâyeleriyle birlikte bereketle de özdeşleştirildiği görülür. Çalışma kapsamında ejder figürünün iyicil ve kötücül anlamları üzerinde de durulmuştur. Gılgamış Destanı'ndan Orta Çağ'ın kahramanlık hikâyelerine kadar ejderin öldürülmesinin ışığın karanlığı yenmesi veya kuraklığın bitirilmesi temalarında kullanıldığı görülür. Bununla ilgili bir anlatı Hititler'in Purulliya Bayramı kutlamalarında karşımıza çıkar. Hitit metinlerine göre Purulliya mart-nisan aylarından hazirana kadar süren ve kralların kült gezilerine çıktıkları bahar bayramıdır. Purulliya'nın kutlandığı şehirlere bakıldığında, Aziz George'a adanmış kiliselerin ve Hıdırlıkların bulunduğu Tokat, Amasya, Çorum ve Yozgat'ın her üç inanışta da yer aldığı görülür. Ejder görünümüne sahip ve kuraklığa sebep olduğu düşünülen Illuyanka'nın Fırtına Tanrısı tarafından öldürülüp, kuraklığın bittiği, bereketin ve baharın geldiğine inanılır. Anlaşılmaktadır ki ejderin öldürülmesi Hititler'de baharın gelişyle özdeşleştirilir.

Anahtar Kelimeler

Hızır, Aziz George, Purulliya, ejder, bahar.

ABSTRACT

The medieval period of Anatolia witnessed raids and wars, as well as religious and cultural interactions dating back to the Ottoman Empire. When the Danishmends, one of the first principalities to make Anatolia their homeland, settled in Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri-Cappadocia region, the first similarities began to be established between the rituals and symbols of the Turkish-Islamic belief and those of Christianity. One of the most striking of these similarities is the one established between Khidr and St. George. Khidr took his name from the Arabic root hıdr/hadr, meaning greenery, because it was believed that the places he stepped on turned green and blossomed. Because of this belief, Khidr is identified with spring/summer. Another characteristic of Khidr is that he is the "helper", which is also encountered in Turkish epics. When we look at the content of

* Geliş tarihi: 29 Ocak 2024- Kabul tarihi: 14 Ekim 2024
Taygur, Fatma Elif. "Aziz George ve Hızır Özdeşliğinin Kökeni, Sürekliliği ve Osmanlı Belgelerindeki İzleri", *Millî Folklor* 146 (Yaz 2025): 17-28

** Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Ankara/Türkiye, eliftaygur@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3034-0084.

these epics in the early Turkish-Islamic period, Khidr is mentioned with different names as a savior hero. According to these beliefs, Khidr is both the person who brings spring and the hero. The themes of heroism and spring are also common in the Anatolian soldier saints, St. George and St. Theodore. St. Theodore is from Amasya, St. George is from Cappadocia, and depictions of both of them slaying dragons with spears on horseback are seen in different regions of Anatolia, especially in Cappadocia churches. Although these depictions prioritize the heroic theme, they are also thought to be related to spring. When the churches dedicated to St. George and the shrines of Khidr are compared, the closeness of the regions is striking. The fact that St. George and Khidr have the same representation in different religions, which can be established through the similarity of the sacred figures of two different beliefs and the regions dedicated to them, has found its place in travelogues, the lives of local people and even in Ottoman documents. In this context, it is thought that the “colonizer Turkish dervishes” who are known to have played an important role in the process of Turkification and Islamization of Anatolia and the sects that are far from strict Islam, especially the Alevi-Bektashi culture, have had significant effects. When we look at the Alevi beliefs about Khidr, the fact that the days of Khidr of the Alevi correspond to the harshest months of winter, January and February, and the narrative of Khidr coming to the world on March 21 and waking up nature by hitting his staff, shows parallels with Nevruz, the day they melted the iron mountain in the Ergenekon Epic and were saved. Based on the depictions of St. George and St. Theodore, it is seen that the theme of killing the dragon is identified with abundance along with heroic stories. The study also focuses on the benign and malevolent meanings of the dragon figure. It is seen that from the Epic of Gilgamesh to the heroic stories of the Middle Ages, killing the dragon is used in the themes of light defeating darkness or ending drought. A narrative about this occurs in the Hittites' Purulliya Festival celebrations. According to Hittite texts, Purulliya is a spring festival that lasts from March-April to June and during which kings go on cult journeys. When we look at the cities where Purulliya is celebrated, we see that Tokat, Amasya, Çorum and Yozgat, where there are churches dedicated to St. George and Hıdırlık are present in all three beliefs. It is believed that Illuyanka, who has a dragon-like appearance and is thought to cause drought, was killed by the Storm God, ending the drought and bringing abundance and spring. It is understood that the killing of the dragon is identified with the arrival of spring in the Hittites.

Keywords

Khidr, St. George, Purulliya, dragon, spring.

Giriş

Aziz George ile Hızır'ın benzeştirilmesi bazı ortak özellikleriyle ilgilidir. İki figürü bir araya getiren benzerlikler dört maddeyle sıralanabilir: ejder öldürme, bahar ve bereketle ilişkilendirilme, dilek dilenmesi ve bunlara bağlı olarak ikisine de atfedilen kutsal mekânların kültürel dönüşüm ve süreklilik içerisinde birbiriyle büyük ölçüde örtüşmesidir.

Anadolu'da Hristiyan topluluklarla Müslüman Türkler arasındaki ilk temaslar 1071'den önceye dayansa da esas etkileşim 1071'den itibaren görülmüştür. Hızır ve Aziz George arasındaki benzerliğin sürekliliği XIX. yüzyıl belgelerinde dahi karşımıza çıkar.

Dünyanın hemen her yerinde yılanlara ve yılanlardan türetilen ejderlere iyicil ya da kötücül olarak benzer özellikler atfedildiği görülür. Bereket, doğum, ölüm, yenilenme, şifa, bahar temalarının yanında kahramanlık hikâyelerinde öldürülmesi gereken düşman teması da atfedilen özellikler arasındadır. Hızır ve Aziz George arasındaki ilişkinin kurulmasından önce ejderin, eski inanışlarda düalist olarak iyicil ve kötücül özelliklere sahip olduğu bilinmektedir.

Gılgamış Destanı'nda (İ.Ö.2100) yılanın deri değiştirmesi bahsine göre, Gılgamış, “Yaşlı Adam Genç Adam Olur” isimli bir bitkiyi ararken, bir su kaynağının yakınlarında bitkinin bir yılan tarafından yendiğini ve yılanın deri değiştirdiğini görür böylece Gılgamış'ın ölümsüz olmaya dair umudu kalmaz (Gılgamış Destanı XI. Tablet URL: 1). Ölüm-süzlük temasında bir figüran olarak görülen yılanın başrol olduğu bir hikâye ise Yunan mitolojisindeki Gorgonlara dayanır. Tanrıça Athena yılan saçlı canavar Gorgon'u öldürdüğü zaman sağ damarlarından akan şifalı kanı Asklepion'a vermiş ve Asklepion şifacılığının yanında ölüleri de diriltmeye başlamıştır (Erhat 2006: 62-63). Yılan/ejderlerin şifa özelliklerinin Orta Çağ'da da devam ettiğinin bir kanıtı, *Kitâb el-Tiryâk*'ta yer alan, yılan

zehirlerinin panzehir olarak da kullanıldığına ilişkin metinler ve resimlerdir (Pancaroglu 2001: 155-172). Doğurganlık ve yeraltıyla ilişkilendirilen bir anlatı Sümer tanrılarında Ningizzida'ya atfedilir. Ningizzida, yılanla tasvir edilmiş bir yer altı ve doğurganlık tanrısı olarak karşımıza çıkar. "İyicil" özelliklere sahip olsa da zaman içinde şeytanlaştırıldığı görülür (Van Buren 1934: 65). Çin, Göktürk ve Uygur mitolojilerinde yeraltında yaşayan ejderin gökyüzüne çıkmasıyla baharın geldiği kabul edilir. Uzak Doğu'da şehir veya kralların koruyucusu olarak da görülen ejderlerin, Uygurlar'da tanrısal varlıklar olduğu inanışı da görülür. Çin ve eski Türklerin inanışlarında iyicil anlamlara sahip olduğu anlaşılan ejderin, baharla ilişkisi de öldürülmesiyle değil, yeraltından gökyüzüne çıkmasıyla kurulmuştur. (Aral Bahtiyarogulları 2021: 88-92). Gılgamış Destanı'ndaki ölümsüzlük temasını karşılayan bitki, İndo-İran mitolojisinde "haoma" adıyla karşımıza çıkar. Onu kullananın iyileşeceğine ve ölümsüz olacağına inanılır. Bitkinin, hırsızlar, katiller ve ejderlerle mücadelede yardımcı olduğu düşünülmektedir (Hinnels 1997: 33). Bu anlatıya bakıldığında ejderle mücadele ederken, kahramana ölümsüzlük katacak canlı ya da cansız bir unsura ihtiyaç duyulmaktadır. Haoma bitkisinin Hint mitolojisiyle ilişkisi kuraklık getiren Vritra'yı, bir topuzla öldüren ve insanlara hayat veren suyun (yağmurun) yeniden akmasını sağlayan Tanrı Indra'ya dayanır. Tanrı Indra, İran mitolojisinde, hayat veren bitki Haoma'yı hazırlayan Tanrı Thirita ve ejderle mücadele eden Tanrı Thraetaona ile karşılık bulmaktadır (Hinnels 1997: 39-40; Coomaraswamy 1944: 104-112). Hızır'ın âb-ı hayat'tan içerek sahip olduğu ölümsüzlüğün karşılığının hem Gılgamış Destanı'nda hem de İndo-İran mitlerinde bir bitki aracılığıyla sağlandığı anlaşılır. İndo-İran mitlerinde aynı zamanda ölümsüzlük bitkisinin ejder gibi bir düşmanı öldürmede kullanılması gerektiği, ölümsüz ve doğayla özdeşleştirilmiş Hızır ile ejder öldüren Aziz George arasında bir ilişki kurulmasına olanak sağlar.

Çalışmada tartışılan bir diğer konu da Hititler'deki ejder tasavvurudur. Hititler'de ejder, kış ve kuraklıkla ilişkilendirilmiş ve onun öldürülmesiyle baharın geldiğine inanılarak *purulliya bayramı* kutlanmıştır. Purulliya, baharın ve yeni yılın kutlandığı, kült gezileri düzenlenen, 38 gün süren bir bayramdır. Yılanla ilişkilendirilen efsanesine göre, yılan/ejder Illuyanka'yla Fırtına Tanrısı bir savaşa girer ve Illuyanka galip gelir. Fırtına Tanrısı'nın yardım isteğine yalnızca Tanrıça Inar cevap vererek Illuyanka için bir tuzak hazırlamaya başlar. Bu tuzakta yardımcı olarak bir insana ihtiyaç duyar ve ölümlü Hupasiya'yı seçer. Oyuna göre Inar içkili bir ziyafet sofrası hazırlar ve Illuyanka'yla tüm ailesini davet eder. Ziyafette Illuyanka ve ailesi sarhoşluktan kovuklarına geri dönemeyecek hale geldiklerinde Hupasiya gelip Illuyanka'yı bağlar ve Fırtına Tanrısı gelip onu öldürür. Purulliya ile ilgili yazılı tabletlerden biri Kapadokya bölgesinde bulunmuştur (Sir Gavaz 2012: 73-83; Ünal 2003: 172-173). Ejderler, Gılgamış Destanı'nda ölümsüzlüğü kazanan ejder anlatımından, Hititler'de baharın gelişini engellediği için öldürülmesi gereken bir figür haline dönüşse de ejderleri yalnızca baharla ilişkilendirmemek gerekir. Tıpkı İndo-İran mitlerinde görüldüğü üzere kahramanlık hikayeleriyle de bağlantılı bir figürdür. Bu hikâyelerde ejderlere doğayla ya da doğaüstü güçlerle ilişkilendirilen anlamlar yüklenmiştir. Ejderlerin üstlendiği rol, "kahramanın ödüle ulaşmasında karşısına çıkan engel" olmuştur. Eski Mısır'da *Ölüm Kitabı*'na göre Tanrı Ra'nın bir yılan/ejder olarak tasvir edilen Apophis ile mücadele etmesi, yılan/ejder temasının yeraltıyla ilişkilendirildiği kadar, öldürülmesi gereken bir canavar temasıyla da ilişkilendirilmesine yol açar (Ed. Foy Scalf 2015: 136). Bu tema, Antik Yunan'da, Fars mitolojisinde ve Hristiyanlık'ta benzer olay örgüleri içinde görülür.

Bu temanın Antik Yunan'daki hikâyelerinden biri, Cadmus efsanesidir. Zeus tarafından kaçırılan kız kardeşini bulmak için çıktığı yolda yaşadığı bir dizi olaydan sonra,

yoldaşlarını öldüren ejderhadan intikamını onu öldürerek alır. Athena Cadmus'a, ejderhanın dişlerini toprağa dikmesini öğütler ve bunlardan "Spartoi" isimli savaşçılar çıkar (Mattievich 2012: 7-11). Diğer hikâye "Spartoi"ler, Argonatlar ve liderleri Jason'un efanesidir. Iolkos kralı Jason, kardeşine kaptırdığı tahtını geri almanın tek yolu kanatlı bir koçun altın postunu ele geçirmek olduğu için yoldaşlarıyla beraber Karadeniz'e doğru yola çıkarlar. Aziz George için de önemli görülebilecek bir yer olan Gürcistan'ın batısında, Karadeniz'in en doğu ucunda yer alan Kolkhis'e vardıklarında Jason, Kral Aietes'ten postu ister. Kralın kızı Medeia Jason'a âşık olur ve büyücülük yetenekleriyle babasını, postu Jason'a vermesi için ikna eder. Ancak kral, bir ejderi öldürmesini, ateş püsküren tunç ayaklı iki boğayı zapt edip, ejderin dişlerini toprağa ekmesini ve Spartoi savaşçılarının çıkmasını istediğini söyler. Medeia, Jason'a eşi olmak kaydıyla yardım edeceğini söyler ve Jason bu teklifi kabul ettikten sonra Jason için, bir gün boyunca ölümsüz olabileceği bir merhem hazırlar. Kral Aietes postu vermekten caysa da Medeia'nın kurduğu bir oyunla postu alırlar ve geri dönüş yolculukları başlar (Erhat 2006: 51-54). Bu iki hikâye, bereketin ya da baharın gelmesi için öldürülen ejder hikâyelerinden farklı olarak kahramanlık hikâyesi temasına sahiptir. Sasani hükümdarı Behrâm-ı Gür'ün avlanmak için ejder öldürmesi; Rüstem'in Kral Kavus'u kurtarmak için doğaüstü güçleri olan bir ejderle mücadele etmesi kahramanlık temalarına örnek olarak, Aziz George'un ejder öldürmesiyle de benzeşmektedir (Hollis 1945: 85-89; Omidssar 2001: 263-273).

1. Anadolu'nun Ejder Öldüren Azizleri: Aziz Theodore ve Aziz George

Kahramanlıkla ilişkilendirilen ejder öldürme ikonografisi, Anadolu'da iki asker azizin hayatında da görülür: Aziz Theodore ve Aziz George.

Amasya yakınlarında doğduğu ve 306'da burada öldüğü kabul edilen Aziz Theodore'un "Strataletes" olarak anılması 319'a tekabül eder.

Kapadokya'da doğduğu ve 23 Nisan 303 yılında İzmit'te öldüğü kabul edilen asker aziz Aziz George'a atıfta bulunan "passion" metinleri V. yüzyıla tarihlenir. Bu metinlerde Aziz George'un gördüğü işkenceler ve şehitliği anlatılır.

Aziz Theodore ve Aziz George'un at üstünde ejder öldürdükleri tasvirlerin ortaya çıkışları ve hangi dönemden itibaren yaygınlaştıkları tartışmalıdır. Aziz Theodore'un ejder öldüren ilk asker aziz olabileceği öne sürülmüştür (Walter 1999: 173). Mızrakla ejder öldürme sahnelerinde ilk olarak Aziz Theodore'un tasvir edildiği görülür. Araştırmalar, erken örneklerin Akdamar Kilisesi'nden (X. yy.) öncesine, Kapadokya kiliselerine dayandırılabilirliğini göstermektedir. (İamanidze 2014: 97-99). Mızrakla ejder öldüren atlı aziz ikonografisi daha sonra Aziz George için de kullanılmaya başlamıştır. Aziz Theodore ve Aziz George'un birlikte ejder öldürdükleri sahneler Kapadokya kiliselerinde sıklıkla tasvir edilmiştir. Ejder öldüren at üstündeki asker aziz tasvirleri zaman içinde Aziz Theodore'dan ziyade, Aziz George ile özdeşleşmiştir (Pancaroglu 2004: 152-154).

Aziz George'un, "ejder öldüren kahraman" anlatısıyla ilk olarak karşımıza çıkması XI. yüzyıla ait bir Gürcü elyazmasındadır (Tuite 2022: 60-62). Hikâyede Aziz George, bir ejderha tarafından korunan bir kaleye hapsedilmiş olan prensesi kurtarır (Tuite 2022: 63-67). Ancak XI. yüzyıldan önce Gürcistan'da Aziz George tasvirleri görülmektedir ve ejder yerine bir insan öldürürken tasvir edilmiştir (İamanidze 2014: 100-104).

Aziz George'un adı aynı zamanda "çiftçi" anlamına gelmektedir (Morabita 2011:147). Aziz, asker ve şehit olmasının yanında, tarlalarla uğraşan bir din adamı profili de sergilemektedir. Bu durum, konu bağlamında önemlidir. Hristiyan ikonografisinde kahraman olan Aziz George, adının anlamı sebebiyle de İslam inanışındaki Hızır'ı çağ-

rıstırmaktadır. Başka bir deyişle Aziz George, antik dönemlerden itibaren süregelen “ejder öldüren kahraman” figürüyle, “bereketi engellediği için öldürülmesi gereken ejder” ikonografisini beraber taşımaktadır.

Anadolu’nun Türk döneminde sikkelerde, elyazmalarında, madeni eşyalarda, kabartma rölyeflerde ejder öldüren atlı tasvirlerinin yer aldığı görülür. Her ne kadar bu tasvirler, Bizanslı sanatçıların yoğun faaliyetlerine dayandırılmış (Uyar 2015: 215-235) olsa da Türk destanlarında da ejder öldürme teması sıklıkla karşılaşılan bir anlatıdır. Örneğin Dede Korkut Destanı’nda Salur Kazan, gökten inip insanları yutan bir yılanı öldürür (Ögel 1993: 258). Benzer bir anlatı Er-Töstük’ün hikâyesinde görülür. Er-Töstük büyük bir ağaca tırmanıp, her yıl ağaca yuva yapan kartalın yavrularını yiyen bir ejder görüp onu öldürür. Kartal yuvaya geldiğinde Er-Töstük’ü görüp onu yutar. Ancak kartalın yuvadaki yavruları gerçeği anlatınca Er-Töstük’ü tükürür ve Er-Töstük genç, diri bir adam olur (Ögel 1993: 546-547). Er-Töstük’ün bu hikâyesinin kendisine yer bulduğu Anadolu öyküleri de vardır. Er-Töstük’ün kuş tarafından önce yenilip sonra tükürüldüğünde daha genç ve güçlü bir adam olmasının sebebi, kuşun hayat ağacı üzerinde yuva yapmış olmasıdır (Ögel 1993: 541). Dolayısıyla ejder öldüren kahraman figürünün Selçuklu Anadolu’sundaki yegâne kaynağının Bizanslı sanatçılar olduğunu düşünmek doğru olmayacaktır.

2. Circis Nebî, Hızır ve İlyas

Aziz George, Circis Nebî, Hızır ve İlyas’ın birbiriyle ortak olan özellikleri vardır. Circis ile Aziz George’un her ikisi de Hz. İsa’ya inandıkları ve çevrelerindeki de buna davet ettikleri için çeşitli işkencelerle öldürülmeleri sebebiyle Anadolu’da aynı kişi olarak görülmüş ve *Kur’ân-ı Kerîm*’de Circis’in adının geçmemesine rağmen her ikisi de peygamber olarak algılanmış, hatta Hızır makamlarından önce Circis denen bölgeler kutsal sayılmıştır (Ocak 1991: 667). Circis’in peygamber olarak görülmesinin sebebi, Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasındaki dönemde yaşayıp, insanları dine davet etmeye çalışmasıdır (Tümer 1993: 26). Taberî’nin, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk* isimli kitabında Circis Nebî, Musul ya da Suriye’de hüküm süren Kral Dadan’ı, kraliçeyi ve tüm halkı putperestlikten vazgeçirip dine inanmaya çağıran ancak türlü işkencelere maruz kalan, üç kez öldürülüp üç kez Tanrı tarafından diriltilen, dördüncü işkencesinden sonra kendi isteği üzerine Tanrı tarafından tekrar diriltilmeyerek şehitlik mertebesine ulaşan kişidir. (Taberî 1991: 943-964). Benzer bir hikâyenin Aziz George için de anlatıldığı bilinmektedir. Bir anlamda Aziz George ile Hızır özdeşliğinin basamağının Circis olduğu düşünülebilir. Hatay’da Müslümanların, Hristiyanların ve Alevi Nusayrilerin dini ritüellerinde Aziz George ve Hızır’a atfedilen kutsal günlerin birbirlerine yakın dönemlere karşılık gelmesi, Circis Nebî’nin yaşadığına inanılan Musul ya da Suriye’nin Hatay’a olan coğrafi yakınlığıyla ve bölgenin, İslamiyet’in yayılmasından itibaren yerleşik Hristiyan halk ile Müslümanların etkileşim halinde bulunmalarına elverişli bir kültürel ortama sahip olmasıyla açıklanabilir (Türk 2010: 138-140).

İlyas’ın ölümsüzlüğüyle ilgili Circis Nebî’ninkine benzer bir hikâye anlatılsa da İlyas, Hızır’la birlikte ab-ı hayattan içtiği için ölümsüz olmuştur (Hindi Mahmud 2013:943-964). İlyas’ın Circis Nebî ile benzerlikler taşıyan hikâyesi yine Taberî’den rivayet edilir: Kral Aheb ve Kraliçe Isabel’in zamanında yaşayan İlyas, yöneticileri ve halkı putperestlikten vazgeçirmek için uğraşması nedeniyle türlü işkencelere maruz kalır. İlyas, Tanrı’dan ölüm dilediye de kabul edilmez ama kendisine Tanrı tarafından 3 yıl yağmura hükmetme hakkı verilir. İlyas halkı putperestlikten döndürebilmek için 3 yıl yağmur yağdırmaz. Putların imdatlarına yetişemediği kuraklıktan bitap düşen halk çareyi İlyas’tan

yardım istemekte bulur. İlyas bunun, putperestliği bırakmaları için yeterli olduğunu düşünerek yağmuru yağdırır. Ancak halk yine putlara tapınmaya devam eder. Bunun üzerine İlyas, Tanrı'ya onlardan kurtulmak istediğine dair yalvarır ve gökten inen bir atla göğe çekilir (Taberi 1991: 943-964).

Hızır'ın ölümsüzlüğünün kaynağı ab-ı hayattan içmesidir. Hızır'ın adı *Ku'rân-ı Kerîm*'de geçmez ancak Kehf Sûresi'nde, Musa Peygamber'in beraber yolculuk ettiği kişi olduğu, hadislerde yer almaktadır [Kehf Sûresi 62-82. Ayetler] (Ocak 1999: 27). “Hızır” bir isim değil, Arapça yeşillik anlamına gelen “hıdr/hadr” kökünden gelen bir sıfattır. Bu ismin verilmesinin sebebi, bastığı yerlerin yeşillendiğine inanılmasıdır. Bu inanç ve isimlendirmeyeyle, Hızır'ın baharla ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Bastığı yerler yeşillenen Hızır'ın karadakileri, yağmuru kontrol edebilen İlyas'ın denizdekileri koruduğuna ve her yıl 5 mayısı 6 mayısa bağlayan gece Hızır ile İlyas'ın “iki denizin birleştiği yerde” buluştuğunda dileklerin kabul olduğuna inanılır. 6 Mayıs itibarıyla “Hızır Günleri” adı verilen bahar/yaz mevsimi başlar. Hızır ile ilgili pek çok hikâye sözlü gelenekte yerini almıştır. Sözlü gelenek dışında yazılı olarak İskender'in hayatının anlatıldığı metinlerde karşımıza çıkar. Bunlardan en bilineni *İskendernâme*'dir. *İskendernâme*'de Büyük İskender'in hayatı efsaneleştirilmiş şekilde anlatılır ve pek çok yönden, Kur'an-ı Kerim'de adı da geçen Zülkarneyn ile benzeşir [Kehf Sûresi 83.-98. Ayetler]. İskender'in ab-ı hayatı araması ancak bulamaması, buna paralel Hızır'ın ab-ı hayat'tan içmiş bir kimse olarak tasvir edildiği görülür.

Hızır inancı İslamiyet öncesi Türk inanışlarında da farklı isimlerle görülmüştür. Ancak Türk kavimlerinin Hızır imgesinde İslamiyet'in rolü olduğu anlaşılır (Ögel 1995: 89-99). Hızır'ın ata binmesi, giyinişi ve asası Türkmen dervişlere benzetilmiş; Hızır'ın ateş yakılarak davet edilebileceği ve ondan istenen dileklerin gerçekleşeceği inancı kabul görmüştür (Ögel 1995: 92-99).

Yaygın olmasa da Alevi-Bektaşî inançlarında Hızır'ın ejder öldürdüğü efsaneler mevcuttur (Ocak 2000: 226-227). *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Veli*'de yer alan bir menkıbeye göre, Hacı Bektaş-ı Veli'nin kılıç kuşandırıp Rumeli'ye İslamiyet'i yaymak amacıyla gönderdiği Sarı Saltuk, Kaligra Kalesinde bir ejderhayla karşı karşıya gelir ve ona oklar atar. Ejderha ölmez ve Sarı Saltuk'u yakalar. Aklına belindeki kılıcı kullanmak gelmeyen Sarı Saltuk, o sırada Hızır'la sohbet eden Hacı Bektaş'ı yardıma çağırır. Hacı Bektaş, Hızır'dan yardım ister. Kale'de beliren Hızır, Sarı Saltuk'a kılıcını kullanmasını söyler ve Sarı Saltuk kılıcıyla ejderi öldürür (Ocak 2002: 48). Sarı Saltuk'un ejder öldürmesiyle ilgili diğer iki menkıbe ise *Vilâyetnâme-i Otman Baba ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nde yer alır. Bu iki hikâyede Hızır'a yer verilmemişse de *Seyahatname*'deki anlatıda Sarı Saltuk'un Dobruca ilinde, kente musallat olmuş ejderi öldürdüğü ve içini otla doldurarak oradaki bir kiliseye koyarak kiliseyi de kendisine zaviye yaptığı anlatılır. Dobruca hükümdarı ve halkının ise bu hadiseden sonra Müslümanlığa geçtikleri belirtilir (Ocak 2002: 46-47). Hükümdarın ve halkın Müslümanlığa geçmiş olması Circis Nebî ve İlyas ile ilgili anlatılan hikâyelerle benzeşmektedir. Sarı Saltuk'un kiliseyi zaviye yapması ise Balkanlar'ın fethinde Müslüman Türkmen dervişlerin nasıl rol oynadıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Günümüzde Balkanlar'da Sarı Saltuk hikâyesi hâlâ anlatılagelmekte ve Sarı Saltuk tekkeleri bulunmaktadır. Alevi inanışlarında Hızır efsanelerine bakıldığında Hızır günlerinin, kışın en sert geçtiği zamanlara, ocak-şubat aylarına tekabül ettiği görülür. 13-15 Şubat tarihlerinde Hızır bayramı yapılır ve baharın gelişiyi ilişkilendirilir. Nitekim Kazaklar'da 21 Mart itibarıyla Hızır dünyaya gelip asasını vurarak doğayı uyandırır (Çınar 2020: 64-65). 21 Mart aynı zamanda Eski Türk destanlarından biri olan Ergenekon Destanı'yla beraber düşünülmelidir. Ergenekon Destanı'nda Türklerin

mahsur kaldıkları demir dağı eritip kurtuluşa ermelerinde bir kurt yardımcı olmuştur. Bu durumda yol gösterici kurt figürünün, Türk-İslam döneminde “yardıma yetişen” Hızır’la sağlandığını düşünmek mümkündür. (Duman 2012: 195-197). 21 Mart’ın İslamiyet öncesi dönemde bahar bayramı olarak kutlanmasının, İslamiyet’le birlikte Alevi kültüründe Hz. Ali ve Hızır birlikteliği kurularak sağlanmaya çalışılmış olduğu görülür. Hızır kültürünün Alevilerdeki yeri ve önemine bakıldığında “Ya Ali Ya Hıdır” deyişlerinin Hatay Hristiyanlarınca da kullanıldığı bilinmektedir. (Türk 2010: 139).

3. Aziz George ve Hızır’ın Özdeşleştirilmesi

Aziz George ile Hızır arasındaki ilişkinin Orta Çağ Anadolu’sunda kurulduğunu söylemek mümkün görünmektedir ki Danişmendli sikkeleri bunun somut kanıtlarından biridir. Danişmendliler (1071-1178), Anadolu’da yerleşik düzene geçen ilk Türk beyliğidir. İslamiyet’i benimsemiş bir kavmin, Hristiyan nüfusun çoğunlukta olduğu bir coğrafyaya yerleşmesi sebebiyle ortaya çıkabilecek kültürel ve sosyal anlaşmazlıklar karşılıklı olumsuzluklardan biri olmalıdır. Danişmendliler, Amasya, Kayseri, Sivas, Niksar, Tokat civarına yerleştiklerinde, Amasya, Kayseri ve Kapadokya’da, çoğunluğu Hristiyan olan bir nüfusa karşılaşmışlardır. Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde ilk kurulan beyliklerden biri olarak, Hristiyan inanışları ve kültürüyle, Danişmentliler’in sahip olduğu Türk-İslam inanışı arasında bağlantılar kurulması kaçınılmaz olmuştur. Aziz George ve Hızır birlikteliğinin Anadolu’ya yerleşmesi ve Osmanlı’da İstanbul’da ve devamında Balkanlar’da görülmesinin bir alt yapısı olmalıdır ki bunun için Anadolu’nun İslamlaşmasında büyük faaliyetleri olduğu düşünülen “Horasan Erenleri” yani “Abdalân-ı Rûm” adıyla bilinen dervişleri anlamak gereklidir. Bu dervişler, İran’ın doğusundan, İran’dan ve Irak’tan gelen Türkmen kabileleri içinde yol gösterici öğüt ve telkinlerde bulunan ve savaşlara katılan kişilerdir (Barkan 2020: 155-156). Anadolu’daki faaliyetleri sırasında, askerî fetihlerden önce, Hristiyan bir toplumun kültürel olarak fethedilmesinde ve doğudan gelen Türkmenlerin iskânında, tekke ve zaviyeleriyle önemli bir rol oynamışlardır (Barkan 2020: 159). Nitekim Anadolu’da Mevlevilik, Kalenderilik, Yesevîlik gibi pek çok Horasan kökenli tarikat kurulmuş ve yayılmıştır (Özcan 2006: 48). 1240 yılında yaşanan Babâi Ayaklanmasının başı olan Baba İlyas-ı Horasânî de adından da anlaşılacağı üzere Horasanlıdır (Ocak 1991: 268). Babâi Hareketi ile Bektaşiliğin ortaya çıkışı paralel seyretmiştir (Ocak 1992: 373). Baba İlyas, Tâcü’l-ârifin Seyyid Ebü’l-Vefâ el-Bağdâdî’nin (ö.1107) kurduğu Vefâiyye Tarikatı’nın Anadolu’daki şeyhidir (Ocak 1991: 268) Amasya yakınlarındaki dergâhında, İslamiyet öncesi Türk inanışlarıyla, İslami anlayışın bir sentezini, tasavvuf yoluyla aktarmıştır ve diğer Horasanî dervişlere de barınma imkânı sağlamıştır. (Ocak 1992: 373-374). Bu yönüyle Anadolu tarikatlarının, İslami geleneğin cihat ve yağma gibi emir ve haklarına nazaran daha ılımlı bir yaklaşım sergiledikleri düşünülmelidir. Örneğin, Babâi Hareketiyle temelleri atılan, XV. yüzyılda Hacı Bektaş Velî’nin öğütleriyle “kurumsallaşp” yaygınlaşan Bektaşilik, Ortodoks Müslümanlıktan daha uzak bir gelenekle sürmüştür. Sarı Saltuk’la ilgili anlatılan hikâye bu bağlamda önemlidir. Dikkat çekici olan nokta, Hıdırlıkların veya Hızır anlatılarının, Anadolu’da Alevi-Bektaşî dergâhlarına yakın ya da Alevi-Bektaşîlikle ilgili kişilerce aktarılması, korunması hususudur. Balkanlar’ın iskân ve İslamlaşma sürecinde yine Bektaşîler’den büyük destek alınmıştır. İlâveten, Balkanlar’da Hıdırellez ve Hızır inanışının yaygınlığı, Bektaşîlik – Hızır ilişkisi için paralellik göstermektedir. Kuzey Makedonya ve Türkiye’de kutlanan Hıdırellez, UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Miras konularından biridir.

Anadolu’da Hızır -Aziz George özdeşliğinin kurulması en erken Danişmentliler’e dayanıyor olmalıdır. Türkmen dervişler, katı bir İslam anlayışından daha farklı bir yaklaşım sergilemeleri sebebiyle, Türklerin, Hristiyan nüfusun yoğun olduğu Anadolu’ya yerleşmesi sürecini kolaylaştırmış ve kültürler arasında etkileşim ve paylaşım kurulmasına olanak sağlamışlardır.

Aziz George ve Hızır’ın özdeşleştirilmesinde değinilmesi gereken bir nokta da: bahar ve bereketle ilişki kurulmasıdır. Yukarıda özetlendiği gibi Aziz George’un ejder öldürdüğü ilk anlatılar kahramanlık hikâyeleri olarak karşımıza çıkar. Ejder öldürerek baharı getirmek ise Hititlerin Purulliya Bayramı’nda görülür. Purulliya ile ilgili tabletlerden bir kısmı Kapadokya’da ortaya çıkmıştır ki Aziz Theodore ve Aziz George’un birlikte ejder öldürdüğü çok sayıda tasvir buradaki kiliselerde yer almaktadır. Purulliya’nın kutlandığı bazı bölgelerle, Aziz George’a adanmış kiliseler ile bazı Hıdırlıkların (Hızır Makamları) çakıştırılmasıyla bu daha iyi ortaya çıkacaktır.

Purulliya’nın kutlandığı Hitit kentleri şunlardır: Nerik (Samsun, Vezirköprü), Tavi-niya (Merzifon ile Boğazköy arası), Kastama (Kastamonu veya Amasya), Warkatawi (Yozgat), Zippalanda (Yozgat Sorgun, Uşaklı Höyük), Arinna (Çorum, Alacahöyük) (Sir Gavaz 2012: 73-83; Ünal 2003: 172-173).

Aziz George ile ilişkilendirilen bölgeler ise Kapadokya, Sinop, Kastamonu, Bilecik-Osmaneli, Çorum, Tokat, Sivas, Amasya, Merzifon, Edirne, İzmir (Foça, Çeşme), Antalya, İznik ve İstanbul’dur (Gülten 2017:89-94). Aziz George ile ilgili anılan bu bölgelerin yanında Yozgat Akdağmadeni’nde bulunan Aya Yorgi isimli bir kiliseden de söz edilmektedir (BOA ŞD.1355-3).

Hıdırlık veya Hızır Makamı olarak anılan yerler Çorum, Tokat, Yozgat, Sivas, Afyon, Bingöl, Hatay, Edirne, Denizli, Amasya, Merzifon, Sinop, Antalya, İzmir (Foça) ve İstanbul’dur (Gülten 2017: 89-94). Evliya Çelebi’nin kaydettiği Hıdırlıklar arasında bunlardan farklı olarak Ankara Kalesi, Aksaray İrembağları Hıdırlık Mesireleri ve Aksaray Hıdırlık Türbesi’dir (Evliya Çelebi 2013: İkinci Kitap 289, Üçüncü Kitap 150-151).¹

Yukarıda adı geçen şehirlere bakıldığında Hititler, Aziz George ile ilişkilendirilen bölgeler ve Hıdırlıklarla ilgili ortak olan kentler dikkat çekmektedir. Merzifon, Amasya, Çorum ve Yozgat her üç inanış için de ortak bölgelerdir. Aziz George kültüyle ilişkilendirilen yerlerle Hızır makamlarının ortaklığı daha geniştir. Tokat, Amasya, Sivas, Çorum, Merzifon, Sinop, Antalya, İzmir, İstanbul, Edirne’de, İslamiyet öncesi Ortodoks Hristiyan inanç merkezleriyle, Türk-İslam döneminin Hıdırlıklarının hemen hemen aynı bölgelerde yer alması, Aziz George-Hızır ilişkisinin her iki dine mensup kişiler tarafından benimsenmiş olduğunu göstermektedir. Bu şehirler içinde Çorum, Tokat, Amasya ve Sivas Danişmentlilerin hüküm sürdükleri bölgeler olması bakımından önemlidir. Aziz George’un ejderhayı kılıçla öldürdüğü sahneler Danişmentlilerin hâkim olduğu Tokat ve çevresinde bulunan, günümüzde Tokat Müzesi’nde yer alan tarihsiz bir ahşap ikonada karşımıza çıkar. Adı geçen bölgelerin yanında Hatay ve İskenderun da Hızır ve Aziz George’un özdeşleştirildiği görülen yerleşimlerdenidir. Alevilik ile ilişkilerine bakıldığında yine Hatay, İskenderun, Tokat, Amasya, Sivas, Çorum öne çıkmaktadır. Bu durum Aziz George ile Hızır’ın özdeşleştirilmesinde Alevi-Bektaşî inanç ve ritüellerinin önemini göstermektedir.

Bir başka benzerlik, Gregoryen Takvim’deki 6 Mayıs’ın, Julien Takvim’deki 23 Nisan’a karşılık gelmesidir. 23 Nisan, halkın dilekler dilediği Aziz George Günü olarak kutlanır. Büyükkada’da yer alan Aya Yorgi Manastırı, her yıl 23 Nisan’da ziyaretçi akınına uğrar. Manastır’a çıkan yokuşun karşısında bir başka yokuş da günümüzde askeri bölge sınırları içinde kalan Hızır Makamı’na çıkmaktadır. Yine İstanbul’dan bir örnek de Yoros

Kalesi'dir.¹ Beşiktaşlı Yahya Efendi, Hızır Makamları arasında Yoros Kalesi'nin de adını zikreder (Şahin 2013: 243). Sözlü aktarıma dayanan bir rivayet ise Yoros Kalesi'nin Aziz George ile de ilişkili olduğu yönündedir. Bu aktarımın kökeninde Argonatlar ve Jason hikâyesinin olduğu düşünülmektedir. O hâlde Yoros Kalesi özelinde, Anadolu'daki bahar ilişkisinden farklı olarak "bir kahraman olarak ejder öldürme" alt yapısının kullanıldığını söylemek mümkündür.

Aziz George ile Hızır'ın özdeşliğinin ilginç sayılabilecek örnekleri ise Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırmalar sonucu tespit edilen belgelerdir. Söz konusu belgelerden, bu özdeşliğin XIX. yüzyılda dahi kabul edildiği ve hem resmî yazışmalarda hem de halk arasında yaygın olarak kullanıldığı anlaşılr. Rumi 1323 tarihli bir belgede 23 Nisan'dan "Ruz-ı Hızır" yani 6 Mayıs'a tekabül eden "Hızır Günleri" olarak söz edilmiştir. Bu durum, 23 Nisan Aziz George gününün, Osmanlı toplumunda, Hıdırellez'le de özdeşleştirilmiş olduğunu göstermektedir (BOA ZB.65-3).

Aziz George ve Hızır'ın aynı kişi olarak anıldığına üç örnek, Edirnekapi'da, Fener'de ve Balat'ta yer alan üç kilisedir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelere göre, H.1142/1729-30 tarihinde bölgede gerçekleşen büyük bir yangın sebebiyle papazların tamir talepleri üzerine yapılan keşiflerin engellenmemesi kararı verilmiştir. Edirnekapi'da yer alan kilisenin asıl adı Hagios Georgios Kilisesi, Balat'ta yer alan kilisenin asıl adı Hagios Georgios Potiras Kilisesi ve Fener'de yer alan kilisenin asıl adı Hagios Georgios Patrikhane Kilisesi olmasına rağmen her üç kilise de arşiv belgelerinde "Hızır İlyas Kilisesi" adıyla yer almıştır (BOA DVNSMHM.d 137-461; BOA DVNSMHM.d 137-463; BOA DVNSMHM.d 137-465; Aleksandru 1996: 107-109, 119-124; Byzantios 1862: 827).

Hızır ile Aziz George özdeşliğiyle ilgili dikkate alınması gereken belgelerden bir grubu da Tuna Nehri'nin seyrüseferinin denetlenmesi için kurulan Tuna Avrupa Komisyonu'nun yaptığı yazışmalardır. Komisyon üyeleri Avusturya, Rusya, Fransa, İngiltere, Prusya, Sardunya ve Osmanlı Devleti olmuş, 1857'de hazırlanan bir tüzükle Tuna'daki trafiğin denetlenmesi Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır (Vurgun 2022: 264-265). Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde en erken tarihli 1855, en geç tarihli 1873 olan 29 yazışmada, Komisyon'un Tuna Nehri üzerinde gerçekleştirmek istediği kanal açma, liman kurma gibi faaliyetler ve masraf dökümlerinin Osmanlı yetkililerine yazıldığı görülr ki bu görevlilerden biri de Ömer Fevzi Paşa'dır.³ Söz konusu belgeler Fransızca yazılmış olup belgelerde yer alan kanallardan biri Aziz Georges adıyla anılmaktadır. Ömer Fevzi Paşa'nın, kanalın açılmasıyla ilgili hususu İstanbul'a arz ettiği ve konuyla ilgili tespit edilen Osmanlı Türkçesi ile yazılmış tek belgede Ömer Fevzi'nin mührü bulunmakta ve kanaldan "Hıdr İlyas Boğazı" olarak bahsedilmektedir (BOA HR.İD.954-31-2). 1859 tarihli bu belge göstermektedir ki Aziz Georges ile Hızır-İlyas'ın XIII. Yüzyılda Anadolu topraklarında varlığını bir inanç motifi olarak gösteren özdeşliği ve kültürel geçişliliği, XIX. yüzyılda devletlerarası diplomatik yazışmalarına da nüfuz ederek sürdürmüştür.

Sonuç

Tarih boyunca birçok farklı devletin kurulduğu, geçiş yolu üzerinde olması sebebiyle farklı kültürlerin de kesişim noktası olan Anadolu coğrafyası, XII. yüzyıl başından günümüze değin uzanan dinsel ve kültürel bir benzerliğe ev sahipliği yapmaktadır. Bu benzerlik Hristiyan asker aziz Aziz George ile Hızır'ın benzerliğidir. Her iki dini figür de kahramanlık ve bahar/bereket temalarını birlikte taşımaktadır. Hızır'ın İslamiyet'teki bahar/bereket ilişkisi, Türklerin kahramanlık anlatılarıyla birleşerek, Hristiyanlık'ta Aziz George'a atfedilen özelliklerle ilişkilendirilmiş ve her iki dine mensup kişiler tarafından

birbirleri yerine kullanılmaya başlanmıştır. Bu ilişkinin kurulmasında Danişmentliler'in ve Horasanî tarikatların etkili olduğu düşünülebilir. Ancak ikili arasındaki ilişkinin yüzyıllar içinde de devam ettiğini gösteren bazı yazılı veriler bu ilişkinin yalnızca Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecindeki mecburi olarak ifade edilebilecek dini, siyasi, demografik ve sosyolojik temellerden uzaklaştığını gösterir. Aziz George ve Hızır özdeşliği ilerleyen yüzyıllarda yalnızca iki ayrı dinin ortak paydalarda buluşturulan azizleri olarak görülmemiş, birbirlerinin yerine geçen isimlendirmeler olarak da kullanılmışlardır. Aynı bölgeye yabancılar Aziz Georges adını verirken Osmanlı'daki adlandırması Hızır-İlyas olmuştur. XIX. yüzyılda resmi yazışmalarda dahi kullanılan bu adlandırma, belirli amaçlarla başlayan bu birlikteliğin yüzyıllar içinde yalnızca toplum nezdinde değil, diplomatik dilde de kabul edildiğini yansıtmaları bakımından önemlidir. Hızır ile Aziz George'un birbiri yerine kullanıldığı örnekler Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırmalarla tespit edilmiştir. Devletin resmi yazışmalarında, Tuna Nehri üzerinde açılan kanaldan Osmanlı bürokrasisi Hızır-İlyas Boğazı olarak bahsederken, Fransa, Avusturya, İngiltere gibi ülkelerin de üye olduğu komisyonda bulunan diğer devletlerin yazışmalarında St. George Boğazı olarak adlandırıldığı görülmektedir. Halk kullanımında ise Aziz George ismini taşıyan kiliselerin Hızır-İlyas Kilisesi olarak adlandırılması ve bunun yine resmi yazışmalarda kendine yer bulması önemlidir. Aziz George ile Hızır benzerliğinin basamağı olarak Circis Nebi ile Hızır görülür. Circis Nebi ile Aziz George'un ortak özelliğinin işkencelere maruz kalarak ölmüş olmaları; Circis Nebi ile Hızır'ın ortak özelliğinin ise ölümsüzlükleri olmasıdır. Circis Nebi hem ölümlü hem ölümsüz bir figür olarak, ölümlü Aziz George ve ölümsüz Hızır arasında köprü görevi görmektedir. İki dini figürün benzeştiği bir diğer nokta, Hızır ile İlyas'ın bulunduğu, Anadolu'dan Balkanlar'a uzanan geniş bir coğrafyada Hıdırellez olarak kutlanan ve halk arasında "Hızır günleri" olarak bilinen bahar/yaz aylarının başladığı 6 Mayıs tarihiyle, Gregoryen Takvim'de Aziz George'un şehit edildiği ve baharla ilişkilendirilen yortusunun günü olan 23 Nisan'ın aynı güne tekabül etmesi ve her iki günde de dilek dilenmesidir. Aziz George, Hristiyan inancında bahar/bereketten ziyade kahramanlık öyküleriyle ilişkilendirilir. Ejder öldürme anlatısı Aziz George ile Hızır'da beraber görülür. Ejder öldürme temasının kökenlerine bakıldığında kahramanlık hikayelerindeki kötücül figür olarak ya da baharın/bereketin önündeki engel olarak görülmesinin yanında, Gılgamış Destanı'nda ve Yunan mitolojisinde ölümsüzlükle de ilişkilendirilmiştir. Hititler'in bahar bayramı olan Purulliya, Fırtına Tanrısı'nın kanatlı bir ejdere benzeyen Illuyanka'yı öldürmesiyle mart-nisan aylarında başlayıp haziran ayında son bulur. Hızır ve Aziz George benzerliğinin kökenlerine ayrı ayrı bakıldığında Hızır hem baharla ilişkilendirilen hem de ejder öldüren kahraman temasına uyan bir dini figür karakterindedir. Aziz George ise ejder öldüren kahraman imgesinin yanında ölüm tarihi dolayısıyla bahar/yaz/bereket temalarına işaret eder. Hızır ve Aziz George'a atfedilen özelliklerin temelinde eski Anadolu ve Mezopotamya mitleri ve efsaneleri yer alırken; ikisi arasında benzerlik kurulması Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde başlamış olmalıdır.

NOTLAR

1. Ayrıca söz konusu şehirler dışında hem Hıdırlıklar hem de Aziz George'a adanmış bölgeler için adı sayılan Konya, Beyşehir, Akşehir gibi farklı yerler de bulunmaktadır.
2. Yoros Kalesi, bir Hızır Makamı olarak kabul edildiği için, Argonatlar ve Jason efsanesinde de bahsinin geçmesi dikkat çekicidir. Çalışmanın bir diğer konusu Hızır makamları/Hıdırlıklar olduğu için Jason ve Argonatlar hikâyesindeki kahraman olarak ejder öldürme teması önemlidir.
3. Tuna Avrupa Komisyonu'nun başkanıdır. Sicill-i Osmani'de bu göreviyle ilgili bilgi yer almasa da çalışmada sözü edilen 29 belge içinde Ömer Fevzi'nin Fransızca olarak yazıp imzaladığı belgeler yer almaktadır.

dır. (Örn: BOA HR.İD. 954-13) Arşiv’de yapılan taramalar sonucunda tespit edilen 71 belgede Ömer Fevzi’nin Tuna Avrupa Komisyonu başkanı olduğu anlaşılmaktadır. (Örn: BOA HR.SYS.1605-10).

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

BOA DVNSMHM.d. 137-461

BOA DVNSMHM.d. 137-463

BOA DVNSMHM.d. 137-465

BOA HR.İD. 954-13

BOA HR.SYS.1605-10

BOA HR.İD.954-31-2

BOA ŞD.1355-3

BOA ZB.65-3

TETKİK ESERLER

Aleksandru, Evangelia. *19. Yüzyılda İstanbul Rum Ortodoks Kiliseleri*. İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996.

Aral Bahtıyarogulları, Beyza. *Orta Asya Uygur Resim Sanatında Biçim ve Anlam*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2021.

Barkan, Ömer Lütfi. *İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri (Nüfus ve İskân Meselelerine Dair Toplu Çalışmalar)*. (haz. Yahya Kemal Taştan). İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020.

Book of the Dead Becoming God in Ancient Egypt, (Ed.Foy Scalf), Oriental Institute Publications 39, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2015.

Byzantios, D. Tous Skarlatos, *Η Κωνσταντινουπολις Περιγραφή Τοπογραφική, Αρχαιολογική Και Ιστορική*, Atina, 1862.

Coomaraswamy, Ananda K. “Sir Gawain and the Green Knight”, *Speculum*, 1944 (19): 104-125.

Çınar, Ali Abbas. “Alevilerde Hızır Kültü ve Ritüelleri”. *Milli Folklor*, 2020 (S.126): 63-74.

Duman, Mustafa. “Bozkurttan Hızır’a Türk Halk Anlatımlarında Kılavuz”. *Milli Folklor*, 2012 (S.96): 190-201.

Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.

Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. (haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), C.1, İkinci Kitap ve Üçüncü Kitap, İstanbul: YKY Yayınları, 2013.

Gülten, Sadullah. “Hızır-İlyas Zaviyeleri, Aya Yorgi ve Bektâşiler”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 2017(83): 81-100.

Hindî Mahmûd. *Kıyas-ı Enbiyâ Peygamber Kıssaları, İnceleme ve Tenkitli Metin*. (der. Ahmet Karataş), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

Hinnels, John R. *The Library of The World's Myths And Legends Persian Mythology*. London: Chancellor Press, 1997.

Hollis, Howard. “Bahram Gur Slays a Dragon”, *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art*. 1945 (Vol.32, No.6): 85-86.

Iamanidze, Nina. “The Dragon-Slayer Horseman From Its Origins to the Seljuks: Missing Georgian Archaeological Evidence”, *Byzanz und die Seldschuken in Anatolien 11. bis zum 13. Jahrhundert, Byzanz zwischen Orient und Okzident*, 2014: 97-110.

Mattievich, Enrico. “Cadmus Slays The Serpent Part 1” *Discovery of Brazil By Cadmus*, Brasil, 2012.

Morabita, Pasquale Maria. “Saint George and the Dragon: Cult, Culture, ana Foundation of the City”. *Contagion: Journal of Violonce, Mimesis and Culture*, 2011 (18): 135-153.

Ocak, Ahmet Yaşar. “Baba İlyas”. *TDVİA*, C.4, İstanbul, 1991: 368.

—. “Bektâşilik”. *TDVİA*, C.5, İstanbul, 1992: 373-379.

—. “XIII.-XV. Yüzyıllarda Anadolu’da Türk-Hristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü”. *Belleten*, LV/214, 1991: 661-673.

—. *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*. Ankara:Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1999.

—. *Alevî ve Bektâşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları. 2012.

—. *Sarı Saltık Popüler İslâm’ın Balkanlar’daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

- Omidşalar, Mahmoud. "Rostam's Seven Trials and the Logic of Epic Narrative in the Shahnama", *Asian Folklore Studies*, Vol.60, No.2, 2001, Ss.259-293
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- . *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. C.2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Özcan, Koray. "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme (1)". *METU JFA*, 2006 (2): 21-61.
- Pancaroglu, Oya, "Socializing Medicine: Illustrations of the Kitâb Al-Diryâq". *Muqarnas*, 2001 (18):155-172.
- . "The Itinerant Dragon Slayer: Forging Paths of Image and Identity in Medieval Anatolia", *Gesta*, 2004 (43/2): 151-164.
- Sir Gavaz, Özlem. *Hitit Krallarının Kült Gezileri Ayinler, Ziyaret Merkezleri, Yollar ve Lokalizasyonla İlgili Yeni Gözlemler*. Çorum: TEKOFSET Tekmatsan Matbaacılık, 2012.
- Şahin, Haşim. "Yahyâ Efendi, Beşiktaşlı". *TDVİA*, C.43, İstanbul, 2013: 243-244.
- Taberî. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi III*. (çev. Zahir Kadiri Ugan, Ahmet Temir), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
- Teoman, Betül ve Teoman Gültekin. "Malatya'da Basılmış Danişmendli ve Anadolu Selçuklu Sikkeleri". *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016 (5/1): 49-66.
- Tuite, Kevin. "The Old Georgian Version of the Miracle of St. George, the Princess and the Dragon, I: Text, Commentary and Translation", *Sharin Myths, Texts and Sanctuaries in the South Caucasus: Apocryphal Themes in Literatures, Art and Cults From Late Antiquity to the Middle Ages (Studies on Early Christian Apocrypha, 19)*, 2022, 60-94.
- Tümer, Günay. "Circis". *TDVİA*. C.8, İstanbul, 1993.
- Türk, Hüseyin. "Hatay'da Müslüman Hristiyan Etkileşimi: St. Georges ya da Hızır Kültü". *Millî Folklor*. 2010 (85): 138-147.
- Uyar, Tolga. "Thirteenth-Century 'Byzantine' Art in Cappadocia and the Question of Greek Painters at the Seljuq Court", *Islam and Christianity in Medieval Anatolia*, Ashgate Publ., England, 2015, 215-235.
- Ünal, Ahmet. *Hititler Devrinde Anadolu II*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.
- Van Buren, E. Douglas. "The God Ningizzida". *Iraq*, Nisan 1934, 1/1, Ss.60-89.
- Vurgun, Mehmet. "Tuna'da Seyrüseferin Yönetilmesinin Süreci". *Akademik İncelemeler Dergisi*, Ekim 2022 (17/2): 261-284.
- Walter, Christopher. "Theodore, Archetype of the Warrior Saint". *Revue des études Byzantines* 1999 (57): 163-210.

İTERNET KAYNAKLARI

URL: 1 <http://www.ancienttexts.org/library/mesopotamian/gilgamesh/tab11.htm>, Erişim Tarihi: 17.10.2023.